

**GIDRONIMIKANING LINGVISTIK VA MADANIY-TARIXIY
AHAMIYATI**
(JANUBIY QORAQALPOG‘ISTON GIDRONIMLARI MISOLIDA)

Azizbek Kamolov Ulug‘bekovich
Ajiniyoz nomidagi NDPI 3-bosqich doktoranti
E-mail: kamolovazizbek0808@gmail.com

Doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14878179>

Annotatsiya: Ushbu maqolada gidronimikaning lingvistik va madaniy-tarixiy ahamiyati tahlil qilingan. Gidronimlarning etimologik, leksik-semantik va tarixiy-geografik xususiyatlari o‘rganilib, ularning xalq merosi va hududiy identifikatsiyadagi o‘rni yoritilgan.

Kalit so‘zlar: gidronimika, onomastika, etimologiya, leksik-semantika, tarixiy-geografiya, turkiy qatlam, sotsiolingvistika, identifikatsiya.

Аннотация: В данной статье проанализировано лингвистическое и культурно-историческое значение гидронимии. Рассмотрены этимологические, лексико-семантические и историко-географические особенности гидронимов, а также их роль в народном наследии и территориальной идентификации.

Ключевые слова: Гидронимия, ономастика, этимология, лексико-семантика, историко-география, тюркский слой, социолингвистика, идентификация.

Annotation: This article analyzes the linguistic and cultural-historical significance of hydronymy. The etymological, lexical-semantic, and historical-geographical features of hydronyms are examined, highlighting their role in folk heritage and territorial identification.

Keywords: Hydronymy, onomastics, etymology, lexical semantics, historical geography, Turkic layer, sociolinguistics, identification.

Kirish. Onomastika — XX asrning o‘rtalaridan boshlab mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida shakllanib, uning o‘ziga xosligi tadqiqot obyekti bo‘lgan nomlarning lingvistik va lingvistik bo‘lmagan omillar bilan uzviy bog‘liqligida namoyon bo‘ladi. Bu fan nafaqat tilshunoslik, balki tarix, geografiya, sotsiologiya va arxeologiya bilan ham chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularning o‘zaro integratsiyasini ta‘minlovchi sohalardan biri hisoblanadi. Gidronimlarning uzoq vaqt davomida saqlanib kelishi va izchil rivojlanishi ularning lingvistik hamda tarixiy jihatdan muhimligini ko‘rsatadi.

Onomastikaning tarkibiy qismlaridan biri bo‘lmish **gidronimika** til leksik tizimining muhim bo‘lagi bo‘lib, suv obyektlari nomlarini o‘rganish bilan shug‘ullanadi. Gidronimik tadqiqotlar lingvistik, tarixiy, arxeologik va sotsiologik omillarni qamrab olib, turli ilmiy yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Gidronimlarning morfologik va semantik xususiyatlari qadimgi migratsion jarayonlar, turli etnoslar o‘rtasidagi til aloqalari hamda tarixiy-geografik voqealar haqida muhim ma‘lumotlar taqdim etadi. Ushbu tahlillar muayyan hududlarning til tarixi va madaniy merosini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Suv

obyektlari nomlari, ya'ni gidronimlar, xalq tilining qadimiy qatlamlaridan biri sifatida insoniyat tarixining turli davrlariga oid ma'lumotlarni aks ettiradi. Gidronimlar faqat geografik belgilash vositasi bo'lib qolmay, balki milliy ong, madaniy meros va tarixiy jarayonlarning aks etish shakllaridan biri sifatida ham o'rganiladi.

MATERIALLAR VA METODLAR. O'zbek tilshunosligida gidronimika hali mustaqil va mukammal tizim sifatida yetarli darajada shakllanmagan. Toponimikaning tarkibiy qismi bo'lishiga qaramay, uning lingvistik, tarixiy va geografik o'ziga xos xususiyatlari keng qamrovda tadqiq etilishi talab etiladi.

Shu nuqtai nazardan, S.Qorayev gidronimikani "Toponimikaning bo'limi bo'lib, u suv obyektlarining nomlari, ularning kelib chiqishini va nomlanish qonuniyatlarini o'rganadi[1.86]" deb ta'riflaydi. Bu fikr to'g'ri bo'lsa-da, gidronimlarning o'rganilish sohasi bundan ham kengroq ekanini ko'rsatish lozim.

Gidronimikaning tadqiqot yo'nalishlari

Gidronimika lingvistikaning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, suv obyektlari nomlarini lisoniy hamda tarixiy nuqtai nazardan o'rganadi. Uning asosiy vazifalaridan biri — gidronimlarning semantik, fonetik va morfologik xususiyatlarini tahlil qilish, ularning kelib chiqish manbalarini aniqlashdan iborat.

Shuningdek, gidronimika:

- **Lisoniy omillar** – gidronimlarning lug'aviy-ma'noviy tizimi, fonetik va morfologik o'zgarishlari;

- **Nolisoniy omillar** – tarixiy-geografik sharoit, etnografik omillar, xalqlarning migratsiya jarayonlari;

- **Toponimik dinamikalar** – vaqt o'tishi bilan gidronimlarning shakllanishi, o'zgarishi va yangilanishi kabi jarayonlarni tadqiq qiladi.

Bundan tashqari, gidronimikaning o'rganish doirasi apellyativ lug'aviy qatlam bilan bog'liq bo'lib, u xalq og'zaki ijodi, qadimiy yozma manbalar va dialektologik tadqiqotlar bilan ham uzviy bog'liq. Masalan, gidronimlarning arxaik qatlamlari tarixiy davrlar osha saqlanib qolgan bo'lsa, zamonaviy gidronimik birliklar ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar ta'sirida shakllanadi.

Gidronimikaning boshqa fanlar bilan aloqadorligi

Gidronimika nafaqat tilshunoslikning tarkibiy qismi, balki quyidagi fanlar bilan ham mustahkam bog'liqdir:

- **Dialektologiya** – gidronimlarning mahalliy lahjalardagi xususiyatlarini o'rganadi;

- **Etimologiya** – suv obyektlari nomlarining kelib chiqish manbalarini tahlil qiladi;

- **Tarix** – qadimgi davlatlar, xalqlar va madaniyatlarning gidronimik merosini tadqiq etadi;

- **Geografiya** – gidronimlarning tabiiy landshaft bilan bog‘liqligini o‘rganadi;
- **Etnolingvistika** – suv obyektlarining nomlanishida milliy madaniyat va xalq tasavvurlarining aks etishini tahlil qiladi.
- **Kartografiya** – gidronimlarning xaritalardagi ifodalanishini va ularning aniq joylashuvini o‘rganadi.
- **Sotsiologiya** – gidronimlarning jamiyat, mahalliy aholi va ijtimoiy guruhlar tomonidan qanday qabul qilinishini o‘rganadi.
- **Folklorshunoslik** – gidronimlarning xalq og‘zaki ijodi (afsonalar, rivoyatlar, dostonlar) bilan bog‘liqligini o‘rganadi.
- **Huquqshunoslik** – gidronimlarning rasmiy hujjatlarda qanday qo‘llanilishi va huquqiy tartibga solinishi bilan shug‘ullanadi (masalan, daryo va ko‘llarning nomlarini standartlashtirish).
- **Onomastika** – umumiy nomshunoslikning bir qismi sifatida gidronimlarni boshqa toponimik birliklar bilan bog‘liq holda o‘rganadi.

Shu jihatdan, gidronimika faqat toponimikaning bir qismi sifatida emas, balki murakkab ilmiy tahlilni talab qiladigan mustaqil tadqiqot sohasi sifatida ham qaralishi lozim. Gidronimika lingvistik tadqiqotlarning ajralmas qismi, balki kompleks yondashuv talab qiladigan ilmiy yo‘nalish sifatida ham alohida e‘tiborga loyiqdir.

NATIJALAR. Janubiy Qoraqalpog‘iston gidronimlarini o‘rganishda **leksik-semantik, etimologik, tarixiy-geografik va sotsiolingvistik yo‘nalishlar** muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir yo‘nalish bo‘yicha quyidagi tadqiqot usullarini qo‘llash mumkin:

1. Leksik-semantik tahlil. Gidronimlar semantik jihatdan quyidagi guruhlarga ajratilishi mumkin:

Suvning shakli yoki xususiyatlari bilan bog‘liq gidronimlar: *Uzunsuv* – uzun shakldagi suv obyektiga ishora. Qo‘shilish – ikki suv oqimining qo‘shilish joyiga tegishli. Ko‘lbuloq – suv manbasi (buloq) va suv havzasi (ko‘l) bog‘liq bo‘lgan hudud.

Rang bilan bog‘liq gidronimlar: Ko‘kdaryo – “Ko‘k” so‘zi odatda toza yoki osmon tusli suvni anglatadi. Saribiysoy – “Sari” so‘zi suvning sariq tusga kirishi yoki loyqalanishi bilan bog‘liq.

Mineral tarkib va tuzilish bilan bog‘liq gidronimlar: Tuzlanko‘l – ko‘lning sho‘r yoki tuzga boy ekanligini anglatadi. Qum salma – “Qum” so‘zi suv hududining qumli joyda joylashganini bildiradi.

Etnik nomlardan olingan gidronimlar: Qo‘ng‘irot arig‘i – Qo‘ng‘irot qabilasi nomi bilan bog‘liq. Qozoqarna – “Qozoq” etnonimi bilan bog‘liq. Naymanyap – “Nayman” qabilasi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin[2.31].

2. **Etimologik tahlil** Ushbu gidronimlarning kelib chiqishiga nazar tashlaymiz:

Turkiy tillarga xos unsurlar: Ko‘l (Suvliko‘l, Moyliko‘l, Tuzlanko‘l, Aqchako‘l) – qadimgi turkiy til qatlamidan kelib chiqqan. Daryo (Ko‘kdaryo) – turkiy tildagi “suv oqimi” ma’nosini anglatadi. Su, Yap, Ariq, Soy – turkiy tillarda “suv” yoki “suv oqimi” bilan bog‘liq so‘zlar.

Etnik elementlar: Qo‘ng‘irot, Qozoqarna, Naymanyap – qadimgi turkiy qabilalar nomidan olingan. Geografik va tabiiy omillar ta’siri: Tuzlanko‘l – sho‘r suvli ko‘l bo‘lishi mumkin. Saribiysoy – sariq tuproq yoki qum bilan bog‘liq bo‘lishi ehtimoli bor.

3. **Tarixiy-geografik tahlil.** Bu gidronimlarning tarixiy shakllari va joylashuvi haqida:

Qo‘ng‘irot arig‘i – Qo‘ng‘irot hududi bilan bog‘liq. Sovet davrida sug‘orish tizimlari rivojlanishi natijasida paydo bo‘lishi mumkin. Naymanyap – Nayman qabilasi qadimdan Orolbo‘yi hududida yashagan. Bu hududda naymanlar bilan bog‘liq boshqa toponimlar ham uchraydi. Yangiyap – “Yangi” so‘zi Sovet yoki zamonaviy davrda paydo bo‘lgan suv kanallarini ifodalaydi. Tuzlanko‘l – Sho‘r suvli ko‘llarning tabiiy shakllanishi natijasida yuzaga kelgan bo‘lishi mumkin. Qadimda Orol dengizi sathining pasayishi natijasida ko‘plab sho‘r suv havzalari paydo bo‘lgan.

4. **Sotsiolingvistik tahlil.** Bu gidronimlar xalq orasida qanday qo‘llanilishi haqida:

Mahalliy nom va rasmiy nom farqlari: Bo‘zsu – rasmiy xaritalarda shu nomda bo‘lishi mumkin, lekin mahalliy aholi tomonidan boshqa nomlar bilan yuritilishi ehtimolga yaqin. Qo‘shilish – xalq orasida “birikma”, “ikki suv qo‘shiladigan joy” deb atalishi mumkin. O‘zgarish va adaptatsiya: Masalan, Qozoqarna – rasmiy hujjatlarda boshqacha shaklda qayd etilgan bo‘lishi mumkin. Naymanyap – “Yap” so‘zi qoraqalpoq va o‘zbek dialektlarida “kanal, daryo tarmog‘i” degan ma’noda ishlatiladi.

Muhokama Gidronimlarning lingvistik va tarixiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, ular asosan turkiy til qatlamiga mansub bo‘lib, suvning xususiyatlari, geografik joylashuvi, etnik elementlar va tarixiy jarayonlar bilan bog‘liq. Ushbu tahlillar muayyan hududlarning til tarixi va madaniy merosini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, gidronimikaning dialektologiya, etimologiya, tarix, geografiya, etnolingvistika, kartografiya, sotsiologiya, folklorshunoslik va huquqshunoslik bilan aloqadorligi aniqlanadi.

Gidronimlarni o‘rganish nafaqat tilshunoslik balki madaniyatshunoslik, tarix va geografiya uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Hududiy gidronimlarning shakllanishi tarixiy jarayonlar, ko‘chib kelgan etnoslar va mahalliy madaniy muhit

bilan chambarchas bog‘liq. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, gidronimlar hududiy identifikatsiya vositasi sifatida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, mahalliy aholi tomonidan asrlar davomida ishlatilib kelmoqda.

Xulosa. Janubiy Qoraqalpog‘iston gidronimlarini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, bu hududdagi gidronimlar asosan turkiy qatlamga mansub bo‘lib, ular tabiiy landshaft, tarixiy jarayonlar va etnik guruhlarining tarqalishi bilan bog‘liq. Ushbu tadqiqot davomida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Mahalliy aholi bilan so‘rov o‘tkazib, gidronimlarning qo‘llanilish variantlarini aniqlash.

2. Eski xaritalarni tekshirib, gidronimlarning tarixiy shakllarini solishtirish.

3. Tarixiy manbalarda izlanish olib borish, ayniqsa, arab, fors yoki rus manbalaridagi qayd etilgan gidronimlarni o‘rganish.

4. Gidronimlarning rasmiy va norasmiy variantlarini taqqoslab, ularning zamonaviy til tizimidagi o‘rnini aniqlash.

Shu bilan birga, gidronimlarni tadqiq qilishda lingvistik va tarixiy tahlillarni kompleks holda olib borish muhim ahamiyatga ega. Gidronimika nafaqat tilshunoslikning tarkibiy qismi, balki ko‘p tarmoqli ilmiy yondashuvni talab qiluvchi mustaqil tadqiqot sohasi sifatida qaralishi lozim.

Foydaniilgan adabiyotlar:

1. Toponimika: S. Qorayev Toponimika o‘quv qo‘ll. / T.: “O‘zbekiston faylasufbri milliy jamiyati nashriyoti”, 2006. — 320 b.
2. JANUBIY QORAQALPOG‘ISTON HUDUDIDAGI TABIIY GEOGRAFIK BELGILAR ASOSIDA VUJUDGA KELGAN GIDRONIMLARNING GEOMORFOLOGIK XUSUSIYATLARI. (2023). *SCIENCE TIME JOURNAL*, 1(1), 29-35
3. Uluqov N. O‘zbek tili gidronimlarining tarixiy-lisoniy tadqiqi. Toshkent: Fan, 2008. – B 154
4. Begaliyev N. Samarqand viloyati gidronimlari (lisoniy tahlil), Filologiya fanlari nomzodi. Dis.- Samarqand: 1993. – B 52.
5. Абдуллаев Ф. Хоразм шевалари. – Тошкент, 1964. – Б.143
6. Toponimika: S. Qorayev Toponimika o‘quv qo‘ll. / T.: “O‘zbekiston faylasufbri milliy jamiyati nashriyoti”, 2006. — 320 b.
7. Дўсимов З. “Хоразм топонимлари”. Тошкент. “Фан”. 1985 — 98 b.
8. JANUBIY QORAQALPOG‘ISTON HUDUDIDAGI TABIIY GEOGRAFIK BELGILAR ASOSIDA VUJUDGA KELGAN GIDRONIMLARNING GEOMORFOLOGIK XUSUSIYATLARI. (2023). *SCIENCE TIME JOURNAL*, 1(1), 29-35.
9. Ulug‘bekovich, K. A., & Tolbaevna, K. Z. (2024). TOPONOMIKADA GIDRONIMLARNING O‘RNI VA GEOGRAFIK TAMALAR NOMLANISHIDAGI O‘RNI. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER'S THEORY*, 2(6), 158-161.
10. Ulugbekovich, K. A. (2023). O‘ZBEKISTON TOPONIMLARINING O‘RGANILISH TARIXI. *Barqaror Taraqqiyot va Rivojlanish Tamoyillari*, 1(5), 34-42.
11. Фролов, Н.К. Избранные работы по языкознанию: В 2 т. Т. 2. Топонимика и этнонимика. — Тюмень: Изд-во Тюменского государственного университета, 2005. — 520 с
12. Рудных, А.И. Семантические модели в гидронимик // Вопросы топонимики. — Свердловск: Изд-во Свердловского госун-та, 1972. № 6. — 132 с